

08 HAZİRAN 1992

10

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

10. Sayı

Atatürk Üniversitesi Basımevi-ERZURUM, 1991

TİRELİ İBİNİ MELEK
HAYATI, ESERLERİ VE MENAR ŞERHİ

9. Sayıdan devam

Doç. Dr. Mustafa BAKTİR

„Müellifimizin bazan Menar'ı kaleme alan Ebu'l-Berakât en-Nesefî'ye de itirazları olmuştur. Haberi mütevatirin şartlarını izah ederken, bu şartların sadece haber verende arandığını, haberi alanlarda da aynı şartların aranması gerektiğini kaydeder¹³¹.

Metin ve şerh her ne kadar hanefî mezhebine göre yazılmışsa da, zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilmektedir. Müellif taraftar olduğu görüşü desteklemek üzere birçok deliller getirir¹³².

Hüsün kubuh meselesi gibi, hem usûlü fihî hem de kelâmı ilgilendiren mevzularda, Ehl-i Sünnet'in görüşünü verdikten sonra Mutezile'nin reyini de zikretmiş ve ona gerekli olan cevabı da vermiştir¹³³.

Meseleleri açıklarken şöyle bir yol takib ettiğini görüyoruz: Fukahâ arasında ihtilaf bulunmayan meseleleri normal olarak zikredip geçiyor. İhtilafı meselelerde itirazlar yapacağı zaman (**تأني**) veya (**قلت**) "Sen dersen" diyerek mukadder bir sualle söze başlıyor. Ondan sonra da (**قلت**) "Beni de derim ki.." diyerek kendi cevabını kaydediyor. Ayetlerden ve Hadislerden deliller getirerek mevzuu işliyor. Bazan da (**قلنا**) "Biz deriz ki" ifadesine rastlıyoruz ki; buralarda da o mesele hakkında Hanefî Fukahâsının reylerini açıklıyor.

Müellifimiz, konu ile ilgili kendi kanaatını açıklayacağı zaman ise, (**إعلم**) "Sen bil ki..." diye söze başlıyor ve arkasından kendi kanaatını sıralıyor.

Fakihimizin bazan şirlerden şahidler getirdiğini ve bazı kelimelerin sarf yönünden tahlillerini yaptığını görmekteyiz¹³⁴. Müellifin Arapça Türkçe ilk lügat yazarlardan olduğunu yukarıda kaydetmiştik.

¹³¹ Şerhu'l-Menâr, s. 206.

¹³² a.g.e., s. 14,15.

¹³³ a.g.e., s. 48, 124,130, 207,243,245,250,257,258,259.

¹³⁴ a.g.e., s. 13,209.

C- MENAR ŞERHİNİN HAŞİYELERİ

1- Zekeriyye Yahya b. Ruhâvî el-Mısırî'nin *Hâşiye Alâ Şerhi Menârî'l-Envâr*'dır. Brockelmann eserin basılmadığını kaydediyorsa da¹³⁵, İbn Melek'in Şerhi ile birlikte 1315'de İstanbul'da basılmıştır.

2- Azmîzâde, Mustafa b. Pîr Ali b. Muhammed el-Haletî'nin (v. 1040/1630) *Hâşiye Alâ Menârî'l-Envâr*'dır. Bu da yine h. 1315 de, İstanbul'da diğer üç haşiye ile basılmıştır¹³⁶.

Azmîzâde'nin Haşiyesine Yahya el-A'rac'ın (v. 1130/1717 takriben) da bir haşiyenin bulunduğu kaydedilmektedir¹³⁷.

3-İbnü'l-Hanbelî, Radıyüddîn Muhammed b. İbrahim el-Halebî'nin (v.971/1563) *Envârü'l-Halek Alâ Şerhi'l-Menârî Li 'bnî'l-Melek* adlı eseridir. İstanbul'da h. 1315 da basılan üç haşiyeden birisi de budur¹³⁸.

Yukarıda kaydettiklerimizden başka, Katib Çelebi, şu ikisinin de isimlerini veriyor:

- 4-Şey Kasım b. Kutlubuğa'nın (v.879/1474) Haşiyesi
5-Şerefüddîn Yahya b. Karaca'nın Haşiyesi¹³⁹

III- MUHAMMED B. ABDÜLLATİF

A- HAYATI

İbn Melek'in hurûfî bir kardeşinin olduğunu yukarıda kaydetmiştik. Birgi kadılığı yapan ve onun da ilk hocası olan¹⁴⁰ babası da büyük bir alim idi. Fakat bize kadar gelebilmiş eseri yoktur. Onun yakınları arasında kendisinden sonra en çok oğlu Muhammed b. Abdullatif meşhur olmuştur. O da birçok eser sahibi bir kimse olduğu için, babası ile kendisinin eserleri zaman zaman birbirine karıştırılmıştır. Vefatı h. 854/m.1450 dir. İbn Melek Medresesinin avlusunda gömülüdür. Babası, eserlerinin bir kısmını ona yazdırmıştır¹⁴¹.

¹³⁵Brockelmann, Supp. II, 263-264.

¹³⁶Katib Çelebi, II, 1825.

¹³⁷a.g.e., s. II, 1825.

¹³⁸a.g.e., s. II, 1825, Brockelmann, Supp. II, 263,264.

¹³⁹Katib Çelebi, II, 1825.

¹⁴⁰İbn Melek, Mebâriku'l-Ezhar, s. 10.

¹⁴¹Taşköprizâde, s. 31, Bursalı Mehmed Tahir, I, 220; Brockelmann, Supp., II, 315,316.

İbn Melek'in Vikeye'yi kendisine okutub şerhettiği, Cafer isminde bir oğlunun olduğunu da öğreniyoruz¹⁴².

İbn Melek'in torunu ve Muhammed b. Abdullatif'in oğlu Abdurrahman isminde bir zat daha vardır ki "Hafidu İbni Melek" diye meşhur olmuştur. İbn Melek, Manzum Lügatını onun için yazdığını Mukaddimesinde kaydeder¹⁴³.

B- ESERLERİ

1- Zuhru'l-Âbidin

Bu eserle ilgili olarak İbn Melek'in eserlerini verirken fazlası ile durduk. Bu duruma göre, İstanbul Millet Kütüphanesi, Reşid Efendi No: 537 nüshası ile, İstanbul, Süleymaniye, Lala İsmail No: 688/3 nüshası "Zuhru'l-Âbidin" adı altında Muhammed b. Abdullatif'e nisbet ediliyor.

2- Şerhu Tuhfeti'l-Mülük:

Eserin aslı h. 666/1268 m. yıllarında yaşamış hanefî fakihlerinden Zeynüddin Muhammed b. Ebi Bekr Hasan er-Râzi'ye ait¹⁴⁴. Tuhfetü'l-mülük, Taharet, Salat, Zekât, Hac, Oruç, Cihad, Sayd, Kerahiyye, Ferâiz, Kesb ve Edeb olmak üzere on ayrı bölümden teşekkül ediyor. En meşhur şerhlerinden birisi de Muhammed b. Abdullatif'in şerhidir¹⁴⁵.

Şerh basılmamıştır. İstanbul Süleymaniye, İbrahim Efendi No: 676, Reisü'l-Küttâb No: 339, Şehid Ali Paşa No: 796 da yazma nüshaları bulunmaktadır. İbrahim Efendi No: 676 nüshası h. 959 da nesih yazı ile yazılmış en eski nüshadır.

3- Münyetü's-Sayyâdin

Eserin tam ismi, "Münyetü's-Seyyâdin Fî Ta'limi'l-İstiyâd ve Ahkâmihî" dir. Müellifin mukaddimede işaret ettiği gibi, Tefsir, hadis, fıkıh ve diğer ilimlerden okuyana bıkkınlık vermeyecek şekilde, av ve avcılıkla ilgili bilgileri bir araya toplamıştır. Avcılıkla ilgili ahkâmı müstakil olarak vermesi bakımından orijinal bir telifdir.

Kitab dört ana bölümden meydana geliyor: Birinci bölümde, insanın bütün mahlukattan üstün olarak yaratılması ve her şeyin

142 Katib Çelebi, II, 2021.,; Leknevî, s. 107; Bursalı Mehmed Tahir, I, 219.

143 İbn Melek, Manzum Lügat, v. 1/a.

144 Fazla bilgi için bkz. Kehhâle, IX, 112.

145 Katib Çelebi, I, 374,375.

ona musahhar kılınması, avcılığın helal olması, helal ve haram olan avlar gibi bahisler işleniyor. İkinci bölümde, yetiştirilmiş av hayvanları ile avcılık hayvanların yetiştirilmesi, atarak veya tuzak kurarak yapılan avcılık, avlanması haram olan hayvanlar, alınıp satılması haram ve helal olan hayvanlar gibi mevzuları içine alıyor. Üçüncü bölümde, denizden elde edilen avlar ve onlarla ilgili ahkam yer alıyor. Dördüncü bölümde ise, hayvanların boğazlanması ve bununla ilgili fihî hükümler bulunmaktadır.

Eser basılmamıştır. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya No: 1464 de 113 varak nesih yazılı görebildiğimiz bir tek nüshası bulunmaktadır. Brockelmann, Ö. Faruk Akün ve Bursalı Mehmet Tahir bu eseri İbn Melek'e nisbet ederler¹⁴⁶.

4- Şerhu Mesâbihu's-Sünne

Eserin aslı, Hüseyin b. Mes'ud b. Muhammed el-Bağâvi'nindir. (v. 516/1122)¹⁴⁷. Muhammed b. Abdüllatif, asıl müellifin tertebine göre eseri şerhetmiştir. Mesâbih, hadislerin konularına göre tasnifi ile yazılmış bir eserdir.

Şerh basılmamıştır. İstanbul Kütüphanelerinde birçok yazmaları bulunmaktadır. Bu eseri de bazıları yine İbn Melek'e nisbet ederler¹⁴⁸. Bursalı Mehmet Tahir, İbn Melek'in torunu Abdurrahman'ın bir Mesâbih Şerhi olduğunu kaydediyor¹⁴⁹. Kütüphane kataloglarına baktığımızda, şerhlerin bazılarının doğrudan İbn Melek'e nisbet edildiğini görüyoruz. Muhtemelen bu yanlışlık sadece kataloglara itimad edildiğinden ileri gelmiş olabilir. Şerhin baş kısmına bakıldığı zaman ise şu ibare açık olarak okunuyor *وبعد فيقول العبد الضعيف محمد بن عبد اللطيف غفر الله و لوالديه*

İstanbul Süleymaniye'de bulunan belli başlı nüshaları şunlardır: Halet Efendi No: 63, Süleymaniye, No: 282-285, Şehid Ali Paşa No: 496, Çelebi Abdullah Efendi No: 64, Ayasofya No: 728, İzmir No: 105, H. Hüsnü Paşa No: 217, Esad Efendi No: 437, Çorlulu Ali Paşa No: 124, Hacı Mahmud Efendi No: 472, Gülnüş Valide Sultan No: 48.

Katip Çelebi, Mesâbihu's-Sünne'nin en güzel şerhlerinden birinin de, İbn Melek er-Rûmî lakabı ile meşhur olan Muhammed b. Abdüllatif'in olduğunu, ve babasının Meşârik Şerhi gibi güzel bir şerh

¹⁴⁶ Bursalı Mehmet Tahir, I, 220; Brockelmann, Supp. II, 315, Akün, II, 924.

¹⁴⁷ Bkz. Kehhâle, IV, 61.

¹⁴⁸ Brockelmann, Supp. II, 315.

¹⁴⁹ Bursalı Mehmed Tahir, I, 121.

olduğunu kaydediyor¹⁵⁰.

5- Ravdatü'l-Müttekîn

Eserin tam ismi, "Ravdatü'l-Müttekîn Fi Masnû'atı Rabbi'l-Alemin" dir. Bursalı Mehmet Tahir, Bağdatlı İsmail Paşa'nın Kütüphanesinde, h. 844 yazılmış elyazma nüshasını gördüğünü kaydediyor. Eser, Muhammed b. Mustafa Efendi tarafından ayan azalarından Muhyiddin Bey adına terceme edilmiştir. Topkapı Sarayı Kütüphanesi No: 1364 de yazma bir nüshası bulunmaktadır¹⁵¹.

6- Bahrû'l-Hikem

Bursalı Mehmet Tahir, ahlâk ilmi ile ibretli hikayelerden bahseden üç bab ve yüz fasıl üzerine tertiplenmiş Türkçe büyük bir cild olduğunu ve Sultan II. Murad adına kaleme alınmış olduğunu, Selanik'te gördüğü bir nüshanın mukaddimesinden okuduğunu kaydediyor. Bu eserin de yazma bir nüshası Topkapı Sarayı Kütüphanesi, No: 1237 de bulunmaktadır¹⁵².

Bu eserlerden başka, bazı müelliflerin Muhammed b. Abdülatife'de bir Vikâye Şerhi nisbet ettiklerini yukarıda kaydetmiştik¹⁵³

¹⁵⁰ Katip Çelebi, II, 1701.

¹⁵¹ Taşköprizâde, s. 31; Mecdi Efendi, s. 67; Bursalı Mehmet Tahir, I, 221; Cemal Muhtar, s. 72; Brockelmann, Supp. II, 316.

¹⁵² Bursalı Mehmet Tahir, I, 220; Cemal Muhtar, s. 72.

¹⁵³ Katip Çelebi, II, 2021; Leknevî, s. 107; Bursalı Mehmet Tahir, I, 219.

NETİCE

Aydinoğulları zamanında Tire'de yetişip, çok kıymetli eserler veren İbn Melek hakkında yapmış olduğumuz bu çalışma, bizde bazı kanaatlar meydana getirmiştir:

Siyasî ve iktisadî yönden en insicamsız bir devre olan Beylikler devrinde bile Anadolu'da çok büyük şahsiyetler yetişmiştir. Selçuklular ve Beylikler devrinde yetişen bu alimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilmiyye sınıfının çekirdeğini teşkil etmişlerdir.

İlmin gelişmesinde ve büyük şahsiyetlerin yetişmesinde, devlet ricalinin rolü inkâr edilemez. Bu dönemde ehli ilmin devlet adamları yanında büyük bir itibarı vardı. Bunun neticesinde ilim hızla gelişmiş ve Osmanlıların yükselme döneminde doruk noktasına ulaşmıştır.

Tire gibi Anadolu'nun uzak bir köşesinde doğup, yetişen bir alimin, fıkıh, hadis ve lûgat gibi islâmî ilimlerin çeşitli sahalarında; bütûn İslâm Dûnyasınca hüsnü kabul gören eserler telif etmesi çok manidardır. İbn Melik'in telifatında, en eski ve orijinal kaynakları kullandığını, hatta muâsırı olan alimlerin eserlerini dahi ihmal etmediğine şahit oluyoruz. O günün ulaşım imkânları ile, bu kadar eserin görülüp Arabça yeni teliflerin yapılması, İbn Melek'in yaşadığı asırda Anadolu'daki ilmî seviyeyi bize açık olarak gösteriyor.

İbn Melek, bu dönemlerde yetişen binlerce âlimden sadece bir tanesidir. Bugün bile memleketimizin köşesinde bucağında bir kabri ile adı kalmış, eserleri kütüphane raflarında çürüyen birçok değerli şahsiyetlerimiz var. Bu değerli alimler ve onların kıymetli eserleri, sabırla çalışacak genç ve gayretli ilim adamlarımızı beklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKIN, Himmet, Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, Ankara, 1973.
- AKÜN, Ömer, Faruk, "Firişte-Oğlu" maddesi, The Encyclopedian of İslam, Yeni Baskı, Leiden, 1965.
- ATAY, Hüseyin, İslâm Hukuk Felsefesi (Giriş), Ankara, 1973.
- BAĞDATLI İsmail Paşa, Hediye-tü'l-Arifin, İstanbul, 1951.
- BALTACI, Cahit, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1976.
- BROCKELMANN, C., Geschichte Der Arabischen Litteratur (GAL), Leiden, 1943, Supplementbande (Supp.), Leiden, 1937-1942.
- BURSALI, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333.
- Aydın vilayetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuârâ, Müverrihîn ve Etübbânın Terâcümü Ahvali, İzmir, 1324.
- CEMAL Muhtar, Ferištehoğullarının Arabça-Türkçe Lügatları Üzerinde Bir Araştırma, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1981.
- DARKOT, Besim, "Tire" Maddesi, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1974.
- EBU SÜLEYMAN, Abdulvahab İbrahim, el-Fıkru'l-Usüliyyi, Cidde, 1984.
- EVLİYA Çelebi, Mehmed Zillioğlu, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Türkçeleştiren: Zuhurî Danışman, İstanbul, 1971.
- İBN BATUTA, İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Haz: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1971.
- İBN MELEK, Abdullatif b. Abdülaziz, Bedru'l-Vâzîn ve Zuhru'l-Abidin, yzm. Bağdath Vehbi Efendi, No: 2972/4.
- Manzum Lügat, yzm., Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, No: 1127/2, Kılıç Ali Paşa, No: 1015.
- Mebârîku'l-Ezhâr Fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr, İstanbul, 1303.
- Şerhu Mecme'u'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Nehreyn, yzm., Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, No: 9341.
- Şerhu Menâri'l-Envâr Fî Usûli'l-Fıkh, İstanbul tsz.
- Şerhu'l-Vikâye, yzm., Kayseri, Raşid Efendi Kütüphanesi, No: 284.
- İBNÜ'L-İMAD, Abdülhayy, Şezerâtü'z-Zehab, Kahire, 1351.
- KATİB ÇELEBİ, Keşfü'z-Zünn, 2. Baskı, İstanbul, 1971.
- KEHHALE, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-Müellifin, Dınişk, 1955.
- el-KETTANİ, Muhammed b. Cafér, er-Risâletü'l-Mustatrefe, Dınişk, 1964.
- LEKNEVİ Muhammed b. Abdülhayy, el-Fevâidü'l-Behiyye, Mısır, 1324.
- MECDİ EFENDİ, Edirneli, Hadâiku's-Şakâik, İstanbul, 1269.
- MEHMED, Süreyya, Sicilli Osmânî, İstanbul, 1311.

el-MERAGİ, Abdullah b. Mustafa, el-Fethu'l-Mübin, Fi Tabakâtü'l-Usûliyyîn, Beyrut, 1974.

MUHAMMED b. Abdülatif, Münyetü's-Sayyâdin Fi Ta'limi'l-İstiyât ve Ahkâmihî yzm., Süleymaniye, Ayasofya No: 1464.

-Şerhu Mesâbihu's-Sünne, yzm., Süleymaniye, Ş. Ali Paşa No: 796.

-Zuhru'l-Abidin, yzm., Millet Kütüp. Reşid Efendi No: 537.

MÜSLİM, Müslim b. Haccâc, Sahih, Beyrut, 1956..

en-NESEFİ, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, Keşfu'l-Esrâr Şerhu'l-Musannif Alâ'l-Menâr, Beyrut, 1986.

es-SAHAVİ, Muhammed b. Abdurrahman, ed-Dav'u'l-Lami', Kahire, 1354.

SERGİS, Yusuf, Mu'cemu'l-Matbûati'l-Arabiyye, Mısır, 1928-1931.

Seyyid Bey, Usûl-ü Fıkıh, (Medhal), İstanbul, 1333.

ŞEMSEDDİN Sami, Kâmusu'l-A'lâm, İstanbul, 1311.

eş-ŞEVKANİ, Muhammed b. Ali, el-Bedru't-Tâli, Kahire, 1348.

TAŞKÖPRİZEDE, Şakâiku'n-Nu'mâniyye Fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, Beyrut, 1975.

-Tabakâtü'l-Fukahâ, Musul, 1961.

TÜRK Ansiklopedisi, İstanbul, 1968.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1972.

-Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1969.

-Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1965.

ZİRİKLİ, Hayrüddin el-A'lâm, 3. baskı, tsz. baskı yeri yok.